

УДК: 347.23(043.3)

*І.А. Мельник
аспірант,
Київський університет права*

Становлення елементів механізму захисту прав позичальників споживчих кредитів в Україні

У статті йдеться про становлення теоретичних підвалин захисту прав позичальників споживчих кредитів через категорію «механізм правового регулювання». Автор виходить із загальних положень консюмеризму та його проявів при укладенні й виконанні договору споживчого кредитування та притримується речової природи останнього. З огляду на публічно-приватне значення такого договору відстоюється потреба посилення імперативності окремих його елементів.

***Ключові слова:** договір споживчого кредитування, кредит, механізм захисту прав споживачів, споживчий кредит.*

*І.А. Мельник
аспірант,
Київський університет права*

Становление элементов механизма защиты прав заемщиков потребительских кредитов

В статье идёт речь о становлении теоретических основ защиты прав заемщиков потребительских кредитов через категорию механизм правового регулирования. Автор исходит из общих положений консюмеризма и его проявлений при заключении и исполнении договора потребительского кредитования и придерживается природы вещей последнего. Учитывая публично-частное значение такого договора, отстаивается необходимость усиления императивизма отдельных его элементов.

***Ключевые слова:** договор потребительского кредитования, кредит, механизм защиты прав потребителей, потребительский кредит.*

*I. Melnik
postgraduate
Kyiv University of Law*

The formation of elements of the mechanism of protecting the rights of borrowers of consumer loans

The article deals with the formation of the theoretical foundations of protecting the rights of consumer credit borrowers through the category of the mechanism of legal regulation. The author derives from the general provisions of the consumerism and its manifestations at the conclusion and execution of the consumer lending agreement and adheres to the nature of the latter. Given the public-private importativity of such an agreement, it is advocated to increase the imperatives of certain elements of such an agreement.

***Key words:** consumer lending agreement, credit, consumer protection mechanism, consumer credit.*

Постановка проблеми

Усяке дослідження, у тому числі й наше, повинне ґрунтуватися на висхідних, аксіоматичних та гносеологічних його чинниках і торкатися предмету в праксеологічному та доктринальному аспектах. Тут ідеться про визначення гносеологічного підґрунтя проблематики, ставлення до нього дослідника, виявлення проблемних аспектів.

Стосовно договору споживчого кредитування йдеться про достатність чинного законодавства, зокрема Законів України «Про захист прав споживачів» та «Про споживче кредитування», потреби практики і вирішення вузьких місць правозастосування з охорони прав споживачів, дотримання їх кредитодавцями та розгляду справ про їх захист.

Тут домінуючими чи переважаючими є загальні права споживачів та засади консюмеризму і, зокрема, те, що споживач завжди правий. Такий підхід сформувався в ХХ столітті внаслідок потреб забезпечення захисту слабкої сторони в договорах на реалізацію споживачу товарів. Він з часом поширився на інші сфери і, зокрема, на споживче кредитування. Попри те, що тут є два інтереси, які ніби збігаються (споживачів – отримати дешеві та гарантовані кредити, а кредитодавців – сформувати портфель кредитів, надати кредити споживачам і отримати прибуток від такої діяльності), є негативні прояви, а саме: здатність позичальників повернути кредити, а для кредитодавців – мати переваги над позичальником.

Проблеми захисту прав споживачів та їх практичні прояви неодноразово були предметом досліджень попередників, на основних моментах яких ми зупинимося більш предметно.

Аналіз останніх публікацій, що відображали раніше частини загальної проблеми

Проблематика споживчого кредитування і захисту прав позичальників кредитів досліджувалися вітчизняними й зарубіжними правниками, зокрема: А. Ю. Бабас-

кін, І. А. Безклубий, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, О. І. Виговський, С. В. Глібо, А. Й. Гордон, В. П. Грібанов, О. В. Дзера, Л. Г. Єфімова, Л. М. Іваненко, Р. І Каримуллін, В. М. Коссаєв, О. В. Кривенда, Н. С. Кузнєцова, О. І. Лаврушин, С. М. Лепех, Л. А. Лунц, В. В. Луць, Р. А. Майданик, І. Б. Новіцький, Л. А. Новосьолова, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, Е. Г. Полонський, Л. Г. Рябо, Р. Сават'є, С. О. Сліпченко, І. В. Спасиво-Фатєєва, Є. О. Суханов, Є. О. Харитонов, Ю. І. Чалий, Г. Ф. Шершеневич, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцький та інші дослідники.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження стосувалися елементів однойменного договору: підстав їх виникнення, правового режиму предмета кредиту, де проведено низку протилежних підходів, правового становища сторін такого договору, способів чи видів забезпечення виконання ними взятих зобов'язань, стимулів та впливу на них. Особливо йдеться про правове становище позичальників споживчих кредитів як споживачів, чому в сучасних дослідженнях не приділялося достатньої уваги з урахуванням того, що такий договір є договором про приєднання і його умови та форму розробляє кредитодавець. Навіть попри вимоги чинного законодавства щодо його транспарентності залишилися чимало викрутків їх обходу.

Тут убачаються також проблеми секторального моделювання зазначених елементів з урахуванням загальних положень консюмеризму та особливостей природи зазначеного договору.

Формулювання цілей статті полягає у виявленні висхідних положень про захист прав споживачів, які можна застосувати надалі як опорні при моделюванні елементів механізму захисту прав сторін договору споживчого кредитування. Об'єктом є відносини, що виникають за договором споживчого кредитування, а предметом – положення чинного законодавства та практика його застосування, наукова доктрина щодо захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Підґрунтям правового забезпечення захисту прав споживачів визнано такі стрижневі принципи, як: пріоритетність забезпечення безпечності та якості товарів і послуг; повнота та об'єктивність інформування про якість, склад і безпеку товарів; запобіжність заходів із захисту прав споживачів; обов'язковість сертифікації та декларування безпеки товарів і послуг; покладення на виробника (продавця) товарів та послуг повної відповідальності за якість і безпечність товарів та послуг; невідворотність відповідальності за порушення прав споживачів; можливість визнання умов споживчого кредитування несправедливими, а договору споживчого кредитування недійсним; компенсаційність шкоди, заподіяної здоров'ю й майну споживачів унаслідок реалізації неякісних та небезпечних товарів і послуг. Ці принципи пересікаються, і їх надмірна кількість може призвести до негативних наслідків, коли вони конфліктують, а на цій основі слугують зловживанням сильною стороною. Прикладів тому чимало.

Ідея захисту прав споживачів проведена в низці державних заходів та, зокрема, «Концепцією державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року» [5]. Нею передбачено створення і впровадження ефективної системи захисту прав споживачів в Україні на засадах ЄС з урахуванням кращих практик країн, які входять до нього. Серед основних завдань такої системи передбачено повну гармонізацію українського законодавства із законодавством ЄС, сприяння розвитку системи незалежних досліджень якості та безпеки товарів, робіт і послуг на споживчому ринку, підвищення ефективності системи захисту споживачів від небезпечної продукції, що може завдати шкоди життю, здоров'ю, майну споживачів, навколишньому природньому середовищу тощо. Передбачається, що її реалізація підвищить рівень превентивного захисту прав споживачів для недопущення та/або

зменшення кількості порушень їх прав, підвищить рівень просвіти й поінформованості громадян щодо їх споживчих прав та механізмів їх захисту, усуне з ринку недобросовісних підприємців тощо.

Доктрину консюмеризму широко відображено в наукових та популярних джерелах з доктрини охорони й захисту прав споживачів попередниками. Так, в економічному аспекті цікава робота Охрименко І. Б., у якій звернено увагу на сутність споживчого кредиту як субкатегорії, форми або виду кредиту [11, с.11]. Вважаємо, що інституційним проявом є безпека споживчого кредитування як для самих позичальників кредитів, так і кредиторів. Другі, в разі неповернення кредитів, потребують рефінансування та є загрозою для фінансової системи України. Так, у 2018 р. прийняті постанови Правління Національного банку України, які свідчать про намагання ручним управлінням стабілізувати банківську систему і ринок фінансових послуг.

Зазвичай, кредит трактують як економічну категорію, зазначають його об'єктивну основу. Також його сутність убачають у цінності, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позику та з певним видом економічних відносин, що формуються в суспільстві [8]. Саму позику трактують трояко: як передачу грошей у користування, у власність та надання фінансової послуги. В широкому сенсі кредит витлумачено як : 1) економічну категорію – певний вид суспільних відносин, пов'язаних з рухом вартості на умовах повернення; 2) грошові кошти, які надаються за кредитною угодою кредитором позичальнику або групі позичальників; 3) у бухгалтерському обліку як права сторона бухгалтерського рахунку (пасиви підприємства); 4) залікова одиниця в сучасних європейських системах освіти для оцінки кожної навчальної дисципліни, що дозволяє порівняти та уніфікувати рівень освоєння навчальних дисциплін у різних вищих навчальних закладах [9].

У споживчому аспекті, це є форма позиченої вартості, яка передається креди-

тодавцем позичальнику у власність. Тому його форма є як товарна, так і грошова. Споживчий кредит є видом кредиту. Основна його форма – гроші, що передаються від кредитодавця до позичальника: а) в натурі; б) у вигляді електронних грошей на платіжній картці, якими позичальник вправі скористатися для оплати придбаного споживчого товару.

Споживчий кредит, як економічну категорію, визначено таким чином, що це «сукупність відносин, пов'язана з рухом позичкового капіталу між кредитором і позичальником – фізичною особою – резидентом, у національній грошовій одиниці або товарній формі на основі укладеного кредитного договору на принципах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільової спрямованості для забезпечення споживання» [14, с.157]. Його надання здійснюється на підставі та оформляється кредитним договором про забезпечення їх повернення, сплату відсотків і цільову спрямованість.

Права позичальників забезпечені механізмом охорони та захисту прав споживачів узагалі й позичальників споживчих кредитів зокрема. Правова категорія «механізм захисту прав та інтересів» тісно пов'язана з категорією «механізм правового регулювання» і є її складовою. У його стадіях виділено чотири основні елементи механізму правового регулювання: а) норма права; б) правовідношення; в) акти реалізації прав та обов'язків; г) акти застосування права.

Уперше в Україні цю проблему дослідив С. А. Косінов з позиції цивільно-правової науки та розмежував економічну й правову складову змісту поняття «споживач» і становлення цивільно-правового захисту прав споживачів. Висхідним елементом він вважає, що «...мета державного регулювання в умовах переходу до ринкових відносин полягає в тому, щоб створити економічне та юридичне середовище для діяльності господарюючих суб'єктів усіх організаційно-правових форм: як товаровиробників, так і споживачів». Соціальна та економічна політика держави

формулюється відповідно до реальних процесів, що відбуваються у суспільстві. Водночас, держава покликана визначити систему соціальних пріоритетів, вимоги яких повинні виконуватися незалежно від стану ринку. В зв'язку з цим виникає необхідність підвищити роль окремих видів цивільно-правових договорів як основної правової форми задоволення побутових потреб людини, а також інструменту, направленого на всебічне й повне їх задоволення. Для того їм слід визначити логічно та фактично виправдане місце у системі договірних прав. Принаймні ознак послуги споживче кредитування не проявляє і не стосується фінансів як правової категорії.

Детермінантами формування інституту захисту прав споживачів визнано економічні закономірності функціонування споживчого ринку та потребу забезпечити охорону життя і здоров'я людини, а категорію «права споживачів» витлумачена як передбачені законодавством про захист прав споживачів можливості, спрямовані на задоволення охоронюваних законом інтересів споживачів шляхом заявлення вимог до зобов'язаних осіб. Запропоновано розрізняти загальні (основні) та спеціальні права. Перші належать будь-якому споживачеві при виникненні правовідносин з виробником (виконавцем, продавцем), а наявність спеціальних прав обумовлена специфікою відповідних відносин сторін. До спеціальних прав споживачів віднесли: «... права споживача у разі придбання ним товару неналежної якості; права споживача при придбанні товару належної якості; права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг); права споживача у разі придбання ним продукції в кредит; права споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями; право споживача у разі укладення договору на відстані; права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування» [10, с. 4-5]. Для нас цікавими є висновки щодо прав споживача при отриманні кредитів і права при укладенні договору на

відстані. Йдеться про інформаційні права споживачів при наданні кредитів.

Досить цікава робота Ю. Ю. Рябченка, присвячена як матеріально-правовим, так і більше процесуально-правовим аспектам захисту прав споживачів. Зокрема, він класифікував позови про захист прав споживачів за такими критеріями: за характером правовідносин між споживачем та продавцем (виробником, виконавцем); за підставою виникнення позову; за характером вимоги, що заявляє споживач з метою захистити своє право на якість, безпеку продукції, інформацію про продукцію [13, с.4]. У принципі з цим можна погодитися й екстраполювати на більш загальні класифікаційні групи: підстави виникнення розбіжностей сторін; види порушень прав споживачів; відповідні їх форми та способи захисту порушених прав.

У. П. Гришко дослідила правовідносини за участі споживачів, зокрема транспортних послуг, їх елементи та механізм регулювання [1, с.6-7], хоча саме «поняття цивільно-правової відповідальності перевізника у сфері перевезення пасажирів як негативного наслідку для перевізника, який проявляється через передбачені законодавством санкції майнового характеру у формі відшкодування збитків та (або) моральної шкоди чи сплати неустойки ...» [1, с.5] вона сформулировала надто широко. Тому під нього потрапляє й акцесорне зобов'язання з порушення прав пасажирів та випущено таку важливу ознаку правової відповідальності, як державний примус.

О. Ю. Єгоричева, як і більшість дослідників проявів консюмеризму, вивчила й історично-правові та наукові засади формування споживчого права, де вона помилково вважає, що таке право почало формуватися з прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. [2, с.6], хоча воно в основних елементах його конструкції запозичене з законодавства та практики інших країн, обов'язкове для прийняття країнами, що підписали Хартію захисту прав споживачів 1973 р., та Керівні принципи для за-

хисту інтересів споживачів, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 р. Такий захист, але під іншим концептом, притаманний і радянському праву.

Г. О. Ільченко також дослідила позитивістську основу становлення прав споживачів з акцентом на їх інформаційних правах [3, с.9-10]. Право споживача на інформацію охоплює зміст цієї послуги, порядок її надання тощо як самостійне право, що не тотожне поняттю права на інформацію у контексті змісту ст. 34 Конституції України [4] та ст. 200 ЦК України. Зміст такого права полягає у можливості споживача вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати певну інформацію: щодо змісту страхової послуги, умов її надання, ціни такої послуги, строків та порядку сплати страхових платежів, виконання страховиком обов'язків при настанні страхового випадку і фінансового стану страховика [3, с.4]. Вони мають велике значення при укладенні та виконанні договору споживчого кредитування. Проте окремі інформаційні права – прерогатива для поширення такої інформації саме страховика і стосуються конфіденційної таємниці.

Більшість цих робіт складаються із двох частин: а) встановлення приватно-правової основи консюмеризму; б) з'ясування особливостей правовідносин з надання споживачам окремих послуг при продажу товарів, перевезеннях, страхуванні, виконанні робіт, наданні інформації тощо; в) встановленні застосування відповідальності товаровласників за допущені ними порушення. Такий підхід є виправданим: презентує рівень поінформованості в загальних аспектах правової охорони та захисту прав споживачів і здатності їх екстраполяції та певну сферу суспільних відносин.

В останні роки з'явилися фундаментальні дослідження захисту суб'єктивних порушених прав. Досить цікава й оригінальна фундаментальна робота О.О. Кота «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав», у якій «встановлено, що за загальним правилом вітчиз-

няне цивільне законодавство виходить з того, що захисту підлягає лише таке суб'єктивне право, яке порушене, не визнається або оспорується, але у певних випадках закон надає зацікавленій особі можливість звернутися до суду з метою попередження порушення її права, яке на час такого звернення ще не сталося. Це обумовлює необхідність розробки цілісного вчення про превентивний захист суб'єктивного права, наріжним каменем якого є питання про правову природу такого захисту. Концепція превентивного захисту має виходити з традиційного поняття захисту суб'єктивного права» [6, с.5]. Такий напрям цікавий для нас з огляду на практику превенції захисту прав споживачів споживчих кредитів.

Особливої уваги заслуговує робота В. Я. Погребняка, який звернув увагу на необхідність досягнення компромісу між інтересами банків та позичальниками і їх правами як споживачів від можливих зловживань кредиторів [12, с.1]. Проте він випустив правову природу пільгового споживчого кредитування, де, на відміну від звичайної позики, пільгова має особливості: низька відсоткова ставка; частина погашається державою; складніша процедура отримання (більший обсяг документів і трата часу); надається тільки певним категоріям громадян; обмежена кількість банків (програми проводяться тільки спільно з деякими банками) [15]. Зауважимо, що пільгові кредити під низькі відсотки видавалися засновникам комерційних банків та членам наглядових рад, які їх розміщали під пільгові депозити з високими і навіть надвисокими ставками. Така практика ще існує в окремих КБ та особливо товари-

ствах із взаємного кредитування, де права вкладників не захищені з боку Фонду гарантування прав вкладників.

Гносеологічно проблема в суспільствах загострювалася з намаганням товаровласників отримати максимальний прибуток, у тому числі за рахунок порушення прав споживачів, зростанням соціальної напруги невдоволеннями останніх бездіяльністю властей, накопиченням достатньої практики впливу на порушників. Протести проти свавілля товаровласників відомі в різних цивілізаціях – вавилонській, римській. Це спонукало владу запобігати протестам та бунтам і приймати заходи з охорони прав споживачів.

Висновки

Посилення охорони та захисту прав позичальників споживчих кредитів убагачається у подальшому зміцненні імперативності визначених законом елементів їх механізму, зокрема: встановлення і неухильного дотримання передумов споживчого кредитування; забезпечення прав його сторін; чіткості правового становища сторін однойменного договору на основі зріцевого договору, встановлення змісту такого договору, використання за призначенням стимулів та пересторог і визначення цивільно-правової відповідальності за порушення умов договору споживчого кредитування.

Юридична рівновага правового становища його сторін має враховуватися в елементах механізму його регулювання. Це надасть змогу стабілізувати споживче кредитування та встановити його єдність із збереженням змагальності кредитонадавачів за позичальника.

Література

1. Гришко У. П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Івано-Франківськ. 2017. – 19 с.
2. Єгоричева О. Ю. Цивільно-правова відповідальність за продаж споживачам товарів неналежної якості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2014. – 20 с.
3. Ільченко Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2016. – 20 с.

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
5. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року : постанова КМ України від 29 березня 2017 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/217-2017-р
6. Кот О. О. Проблема здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2017. – 36 с.
7. Косинов С. А. Теоретические проблемы защиты прав потребителей в Украине по договору купли-продажи : дис... канд. юрид. наук: Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»; Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 154 с.
8. Кредит (фінанси) // [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кредит_\(фінанси\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кредит_(фінанси))
9. Кредит // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82>
10. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.
11. Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. економ. наук: Спеціальність 08.00.08; Київський нац. економічн. ун-т імені Вадима Гетьмана. – К. 2015. – 32 с.
12. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – 20 с.
13. Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2009.
14. Чайковська Я. І. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківського споживчого кредитування в Україні // Економічний аналіз. 2017. Т. 27. № 1. – С. 156-163.
15. Що таке пільговий кредит? Кому його дають і на яких умовах? [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mycredit.ua/ua/blog/chto-takoe-lgotnyj-kredit-komu-ego-dayut-i-na-kakih-usloviyah/>